УДК 811.161.2’38

Н. В. Швидка

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ БІБЛІЙНОГО ФРАЗЕОЛОГІЗМУ *СОДОМ І ГОМОРРА*

Проаналізовано семантику біблійного фразеологізму *Содом і Гоморра*, передумови формування його внутрішньої форми в лінгвокультурологічному аспекті, висвітлено повноту смислового навантаження образно-символічної структури цих прецедентних топонімів як маркерів культурної конотації.

Ключові слова: біблійний символ, прецедентні топоніми, архетип, конотація, фразеологічна одиниця.

Проанализирована семантика библейского фразеологизма *Содом и Гоморра*, предпосылки формирования его внутренней формы, раскрыто смысловое наполнение образно-символической структуры этих прецедентных топонимов как маркеров культурной коннотации.

Ключевые слова: библейский символ, прецедентные топонимы, архетип, коннотация, фразеологическая единица.

The semantics of biblical phraseologism Sodom and Gomorrah and prerequisites of formation of the internal form of this linguistic are analysed in the article. The completeness of semantic capacity of figurative and symbolic structure of these precedent toponyms as markers of cultural connotation is elucidated too.

Keywords: biblical symbol, precedent toponyms, archetype, connotation, phraseological unit.

Фразеологічний арсенал як складова людської мови завдяки можливості стисло та виразно маніфестувати думки, надавати мовленню емоційних відтінків, аксіологічної оцінки, експресивності, сфокусовувати мудрість віків є особливим компонентом мовної системи.

Неодноразово фразеологізми з онімами були об’єктом лінгвістичного аналізу. Етимологічні розвідки фразеологічних одиниць з ономастичними компонентами здійснили А. Івченко, О. Кунін, В. Мокієнко, В. Ужченко та інші вчені. Національно-культурний компонент у семантиці фразеологічних одиниць з онімами досліджували Б. Ажнюк, Є. Верещагін, С. Влахов, Д. Добровольський,

© Швидка Н. В., 2013

Р. Зорівчак, В. Костомаров, С. Флорін та ін. Семантику фразеологізмів з власними назвами аналізували М. Алефіренко, Н. Бабич, Н. Ляшенко, Л. Скрипник, Г. Удовиченко та ін. Репрезентовані студії свідчать про посилення уваги науковців до фразеологізмів з компонентами-онімами.

Дослідницький інтерес до аналізу бібліїзмів можна пояснити тим, що вони «заповнюють» лакуни в лексичній системі мови, яка не завжди може повністю забезпечити мовленнєве оформлення пізнаного людиною буття. Досить часто фразеологічні одиниці є єдиним позначенням предметів, станів, властивостей тощо. На думку Г. Лук'янової, такі фраземи здавна вважають однією із специфічних рис кожної мови [4, с. 79].

Усвідомлення глибинного змісту біблійного тексту можливе лише за умови декодування його символічної мови як органічної єдності взаємопов'язаних виражальних засобів. Ефективною складовою цієї системи є фразеологізми, адже можливості формування експресивно-емоційно-оцінних конотацій фразеологічної системи значно більші, ніж лексичної.

Фразеологічний рівень є тим акумулятивним центром, який здійснює міцний зв'язок мовних явищ із культурою певного етносоціуму, бо саме він найповніше відображає специфіку світобачення. Особливу образність будь-якого бібліїзму моделює оригінальне поєднання понять, сформованих як постійні асоціативні реалії, тобто як словесні образи-символи, що є результатом переосмислення предметів і явищ. Образ набуває символічних ознак тоді, коли починає виконувати визначальні функції в житті індивіда, нації, людства. З огляду на це виокремлюють символи індивідуально-авторські, національні, загальнолюдські. Оскільки символи біблійного походження увиразнюють морально-духовні орієнтири, то вони є універсальними.

Біблійний символ може бути компонентом фразеологічної одиниці, а фразема – складним за структурою символом. Фразеологізми-символи відмінні від слів-символів не лише структурою, а й процесом виникнення – символізуються не реалії, а дії, ситуації, і місцем у предметно-вербальному комплексі. Символ, як тло фразеологічної одиниці, ретранслює їй деякі свої властивості:

узагальнену силу, багатство й повноту змісту, особливу перспективу, спрямовану в нескінченність. Відбувається своєрідний процес поєднання конкретного, ситуативного із загальним, глибоко філософським, універсальним.

Біблійні фразеологізми маніфестують життєві норми вірян, їхнє особливе ставлення до довкілля; вони зберігають і транслюють у просторі й часі досвід народу, передають специфічні для кожної нації психоповедінкові архетипи.

Проте символічна специфіка біблійних фразеологізмів із компонентами-онімами в сучасній лінгвоукраїністиці є недостатньо дослідженою. Актуальність пропонованої наукової студії зумовлена потребою докладніше з'ясувати лінгвокультурологічні передумови формування фразеологічної одиниці з біблійним топонімом як універсального архетипного символу.

Метою статті є дослідження образно-символічного та прагматичного потенціалу біблійного фразеологізму *Содом і Гоморра.*

Досягнення цієї мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) семантизувати фразеологічну одиницю з біблійними топонімами;

2) простежити закономірності впливу екстралінгвістичних чинників на передумови формування внутрішньої форми фразеологізму *Содом і Гоморра*;

3) дослідити семантичні процеси формування архетипної символіки окресленого бібліїзму в українськомовній вербалізації світу.

Аналіз символів перекладних біблійних текстів має певну особливість, зумовлену, насамперед, незвичайністю фактичного матеріалу та джерельної бази. Науковець С. Головащенко зазначає, що буквальний смисл бібліїзму передбачає наявність метафори, алегоричне й символічне його прочитання. Таку особливість текстів Святого Письма відзначають й інші дослідники, наразі Ю. Арешенков, А. Вежбицька, Л. Шевченко. Виокремлює дві групи біблійних символів Л. Шевченко: абстрактно-узагальнювальні та конкретно-наочні. На думку дослідниці, «до перших належать такі символічні образи, які цілком абстраговані від позначуваних ними денотатів і виявляють своє наповнення лише завдяки контексту, який відіграє головну роль у формуванні біблійного

значення слова. Другу групу становлять слова, символічне значення яких відзначається, крім контексту, ще й семантикою самого слова, його внутрішньою формою» [7, с. 72].

Серед біблійної ономастики особливе місце посідають прецеденті топоніми як моделі, що актуалізують прототипні ситуації і є трансляторами знань про світ. Необхідність і практична потреба лінгвістичної інтерпретації таких символічних бібліїзмів є беззаперечною, адже словникові потрактування семантики багатьох із них є недостатньо з'ясованими. Наприклад, словникові дефініції подають таку лексикографічну паспортизацію фразеологічної одиниці Содом і Гоморра: «книж. – колотнеча, безладдя; крайня аморальність, розпуста. (Від назви міст стародавньої Палестини − Содома і Гоморри, які, за біблійною легендою, були зруйновані землетрусом і вогняним дощем за гріхи їх мешканців)» [5, с. 210]; «Содом (содома) і гоморра. 1. Велике безладдя, метушня, шум; 2. Крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь» [6, с. 842].

Отже, в українській мові функціонує фразеологізм *Содом і Гоморра*, який ілюструє біблійну ситуацію з Книги Буття 19: 24–25 і має два значення: розпуста та метушня, безладдя, шум.

У пам'яті вірян, тобто людей, добре обізнаних з Біблією, Содом і Гоморра асоціюються, насамперед, із стародавніми містами в долині Сіддім, жителі яких, окрім праведного Лота, відзначалися своєю розбещеністю. Контекст Книги послання св. апостола Павла до римлян 1: 26–31 можна вважати попередженням Бога Содому й Гоморрі, які є репрезентами Господнього вироку: «*... хто чинить таке, варті смерти...*» (Римлянам 1: 32).

Топоніми Содом і Гоморра є ядром внутрішньої форми фразеологічної одиниці, акцентуючи увагу на характерних рисах референта мовної ситуації. Внутрішня потенція стрижневих слів навіть без дистрибутивного оточення сприяє «кристалізації» яскравої семантичної ознаки. Оскільки основна властивість лінгвістичного символу – трансформація значення мовної сутності на символічну, то така лексема набуває змісту, який маркує не власний референт слова, а асоціативно замінює певну ідею. На думку М. Кочергана, процес творення символів зумовлений

співвідношенням у мовній одиниці денотативної та фонової інформації, проте домінує остання [2, с. 16]. Вочевидь, аналіз будь-якої біблійної фраземи потрібно починати із з'ясування її внутрішньої форми, яку визначити можна лише завдяки історичному та етимологічному екскурсам.

Конденсація семантики біблійної оповіді про зруйновані іудейські міста за те, що «*крик Содому й Гоморри великий, і що гріх їхній став дуже тяжкий*» (Буття 18: 20) в українській мові призвела до фразеологізації цих біблійних топонімів. Оніми є своєрідним мовним кодом гносеологічної інформації, що, насамперед, простежуємо на прикладі окреслених топонімів. Це той випадок, коли символічне значення топонімів сформовано безпосередньо в тексті Святого Письма. Так, уже в Старому Заповіті Содом і Гоморра є уособленням розпусти й гріха (Ісаї 1: 9). Содом, «*який горить*», і Гоморра символізують нечестивість його жителів, смертний вирок Бога. Пор.: «*Як Содом та Гоморру й сусідів її поруйновано, каже Господь, так ніхто там не буде сидіти, і не буде в нім мешкати чужинцем син людський*» (Єремії 49: 18); «*І їхні трупи полишить на майдані великого міста, що зветься духовно Содом і Єгипет, де й Господь наш був розп'ятий*» (Об'явлення 11: 8). Отже, внутрішня форма окресленої фразеологічної одиниці досить прозора, оскільки її зумовлює біблійний контекст. Фразеологізм *Содом і Гоморра*, вочевидь, маніфестує сему 'смертний гріх'. Номінація *Содом і Гоморра* не втрачає свого значення поза контекстом Святого Письма, що дозволяє стверджувати прототипність компонентів цього фразеологізму. Ці топоніми можна вважати семантичним ядром бібліїзму й аналізувати в площині виявлення архетипних, прототипних значень. «Архетип, – як зазначають автори Літературознавчого словника-довідника, – актуалізується і виявляється в різних сферах духовного життя через символи, які мають прихований сенс і потребують відповідного тлумачення» [3, с. 65]. Архетипні символи, спільні для багатьох світових культур, є постійними й дієвими, як такі, що передають загальну ідею.

Якщо внутрішньою формою фразеологізму *Содом і Гоморра* є кара Всевишнього за аморальність, недотримання Його норм, то

ідеєю – знищення грішних, а праведних Господь захистить від духовно нечистого «рабства». Кари в контексті Святого Письма набувають рис архетипів. Архетипи стихій як покарання є наскрізними в усіх картинах Божого Суду. Наприклад, кореферент *вогонь* уособлює Господню славу й силу. Він має різні символічні вираження, які моделюють єдиний архетипний образ незбагненності Божественних проявів у матеріальному світі. Вогняним стовпом Бог супроводжував Свій народ пустелею до Обітованої Землі. Уперше архетип вогню як покарання простежуємо саме в подіях, що змальовують знищення Содома й Гоморри вогняним дощем (Буття 19). Вогонь є концентрацією і джерелом енергії, здатної дати тепло життя або ж, навпаки, спопелити. А попіл стійко асоціюється із смертю. Образ біблійних міст Содома й Гоморри є трансформацією архетипу вогонь; сему, що його формує, експліцитно містить уже власна назва. Отже, фразеологізм *Содом і Гоморра* має семантичний конкретизатор ‘смерть за гріх’. Вогонь є засобом відображення мук і кари. Дистрибутивне оточення («*дощ із сірки й огню, від Господа з неба*» (Буття 19: 24) модифікує ядро внутрішньої форми досліджуваної одиниці своїми образними символами та алегорією («*озеро огненне*»).

Географічний контекст і символіка двох основних Ізраїльських морів – Генісаретського, через яке протікає ріка Йордан, та Мертвого, у яке вона впадає, − уможливлюють поглиблений аналіз структури архетипного символу *Содом і Гоморра*. Околиці Генісаретського моря − оаза, де ростуть сади; саме воно повне риби, тому довкола багато містечок, де вирує життя, власне воно і є символом Божого благословення для праведних, які його приймають і віддають іншим (Йордан впадає й витікає).

Номінація *Мертве море* маніфестує відсутність там усього живого (великий уміст сірки, натрію, асфальтових смол та інших отруйних речовин); уся околиця − пустеля, де все живе гине від тих випарів. Це море утворилося на місці Содома й Гоморри, Адми та Цевоїма, знищених Богом за крайній прояв аморальності (Буття 18−19; Повторення Закону 29: 21−23). Тому воно асоціюється із смертю, покаранням та вічним прокляттям безбожних і розбещених (Йордан впадає, але не витікає). Пророцтво Єзекіїля

про встановлення Божого Царства містить опис Храмового джерела, яке несе «*вздоровлення для Мертвого моря*» (Єзекіїля 47: 6−11), але тут акцентовано, що повна безбожність ніколи не буде мати прощення (ця картина асоціюється з геєною, де ніколи не згасає вогонь). Те, що відбулося в біблійні часи з тими містами, з яких фразеологізації піддано лише два, названо «*карою вічного огню*» (Юди 7). Вони були цілковито знищені разом з розбещеними жителями. Текстуалізація Божої слави й Божої присутності завжди супроводжується «вогняними» метафорами й символами.

Історична ретроспектива дозволяє уявити «сценарій» подій, у якому один з «епізодів» є вільним прототипом − іудейські міста Содом і Гоморра, що символізують неминучу катастрофу, божевільний страх, хаос, смерть. Тому цьому символічному фразеологізму притаманний потужний експресивний потенціал, який транспонує у внутрішню форму своєрідну подвоєну експресію. Бібліїзми є маркерами культурної конотації як результат інтерпретації асоціативно-образної сутності фразеологізму внаслідок співвіднесення його з основним концептом *Бог*, який є символом гармонії, добра, благословення, життєдайності, істинності й мудрості (для праведних).

Загальнокультурні бінарми: верх–низ, світло–темрява, позитивний–негативний, життя–смерть є показниками універсальної логіки будь-якого мислення, тому їх вважають архетипними, бо вони моделюють логічну систему взаємопов'язаних ознак і викликають асоціації з універсальним протиставленням гармонії та хаосу, добра і зла, духовної чистоти й аморальності. У Біблії Содом і Гоморра є абсолютною опозицією «верху» (Єрусалима), що асоціюється з Царством Бога, і конотує негативну оцінну інформацію. Ця бінарма (ідея «низу») символізує найвищий вияв демонічного світу зла та гріха. При аналізі біблійної символічної парадигми важливим є принцип смислової прогресії. Утворюючи смислові «грона», така символіка пов'язує систему значень біблійних образів у єдину концепцію паралельності апокаліптичного та демонічного світів, надаючи можливість прочитання Біблії як екзистенційного коду буття.

Отже, лінгвокультурологічний напрямок мовознавчих досліджень у галузі фразеології, завданням якого є інтерпретація

культурної інформації фразеологічних одиниць завдяки співвіднесенню їх асоціативних образів з кодами культури, що відомі носієві мови, нам убачається перспективним. Вочевидь, фразеологізми біблійного походження відображають позамовну дійсність і мають образно-символічне підґрунтя. Такий аналіз сприятиме виокремленню специфічних рис національної мовної картини світу, зумовлених особливостями світосприйняття, системою моральних цінностей, норм і принципів життєдіяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Біблія,** або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту; [переклад проф. Івана Огієнка]. – К.: Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. **Кочерган М. П.** Зіставне мовознавство / М. П. Кочерган. – 2004. – № 5–6. – С. 12–16.
3. **Літературний** словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
4. **Лук'янова Г. Я.** До питання про класифікацію фразеологічних одиниць у сучасній англійській мові / Г. Я. Лук'янова // Вісник Черкаського університету: Сер. «Філологічні науки». – Вип. 15. – Черкаси: Черкаський державний ун-т, 2000. – С. 79–83.
5. **Удовиченко Г. М.** Фразеологічний словник української мови: у 2 т. / Г. М. Удовиченко. – К.: Вища школа, 1984. – 384 с.
6. **Фразеологічний** словник української мови: в 2 кн. / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – [2-е вид.]. – К.: Наук. думка, 1999. – 984 с.
7. **Шевченко Л. Л.** Семантична трансформація слів у текстах Нового Заповіту / Л. Л. Шевченко // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 70–75.

Надійшла до редколегії 18.02.2013